

Hanzli Péter

„A rendszerváltás előtt titokként kellett megélni”

Életútinterjúk meleg férfiakkal a hatvanas–nyolcvanas évekről

A magyarországi homoszexualitás történetével kapcsolatos kutatások nemrégiben kezdődtek meg hazánkban. Míg a 90-es években a témával kapcsolatban már jelentős szociológiai vagy éppen pszichológiai vizsgálódások folytak, s ezekről sorra jelentek meg publikációk, a kifejezetten történeti kutatásokra a 2000-es évekig várni kellett. A témában rendkívül fontosak Takács Judit kutatásai, aki többek között a „homoszexuális” szó megalkotójával, Kertbeny Károllyal foglalkozott, egyben sikerült beazonosítania sírhelyét is.¹ Kurimay Anita a Rutgers Egyetemen megvédett – magyarul egyelőre nem olvasható – doktori disszertációjában a budapesti homoszexuális (*queer*) kultúrát vizsgálta, az 1873 és 1941 közötti időszakban, de bizonyos kutatási eredményeiről – így Tormay Cécile-nek a húszas évek egyik legérdekesebb szerelmi botrányperében való érintettségéről – magyar publikáció is megjelent.² Ki kell emelnünk továbbá Borgos Anna munkáját, aki nőtörténeti kutatásai mellett elsősorban azt vizsgálta, hogy miként jelent meg a homoszexualitás a pszichiátriai szakirodalomban az egyes korszakokban – az első világháborút megelőzően vagy a Kádár-rendszerben –, de tanulmányozta a nemi szerepek áthágását is Vay Sándor/Sarolta példáján.³ Fontos fejlemény, hogy 2013-ban a kutatás szervezettebbé vált. Ekkor vette kezdetét ugyanis az MTA BTK Szociológiai Intézetében, Takács Judit vezetésével, Csiszár Gábor, P. Tóth Tamás és mások közreműködésével *A homoszexualitás 20. századi társadalomtörténete az 1990 előtti Magyarországon* című, 2017-ig tartó OTKA-kutatás. Ennek már több részeredménye is napvilágot látott, például amely *Az Est* című napilap alapján a nemváltások és nemi szerep-áthágások 1910 és 1939 közötti médiareprezentációját elemezte,⁴ illetve az ún. „Idegbizottság” szerepéről a homoszexualitás hazai dekriminalizálásában.⁵

Magyarországon 2015-ig nem készült olyan interjúkötet, amely idősebb, a Kádár-rendszerben szocializálódott meleg férfiak életét mutatta volna be. Ezt

¹ Takács 2008, 2009.

² Kurimay 2012, 2015. A szerzővel készült egy interjú is, melyben fontosabb kutatási eredményeiről is beszámol: Horváth 2013.

³ Borgos 2013.

⁴ Takács–Csiszár 2014; Takács–P. Tóth 2016.

⁵ Az ezen a néven 1951-től működő Egészségügyi Tudományos Tanács (ETT) ügynevezett „Ideg-elme szakbizottsága” 1958-ban tárgyalta „A homoszexualitás néhány orvosi és büntetőjogi problémájáról” című előterjesztést. Megállapításaik jelentős hatással bírtak az 1961-es törvény szemléletére. (Takács–P. Tóth 2016.)

a hiányt pótolta az azonos című dokumentumfilmhez⁶ kapcsolódó *Meleg férfiak, hideg diktatúrák* című munka.⁷ A kötet fontos előzménye volt a Labrisz Lesbikus Egyesület által készített, *Eltitkolt évek* című dokumentumfilm,⁸ illetve az ahhoz kapcsolódó, részben annak anyagából szerkesztett interjúkötet.⁹

Az *Eltitkolt évek* megjelenése után másfél évvel született az ötlet, hogy készüljön idősebb meleg férfiakról szóló film és interjúkötet is.¹⁰ Több mint kétéves előkészítés, mintegy kétévnnyi forgatás és további utómunkálatok eredményeként készült el a dokumentumfilm, amelyet szintén Takács Mária rendezett. A filmben három harmincas meleg férfi kérdezi riporterként az interjúalanyokat, lehetőséget adva arra is, hogy ütköztessék a különböző generációk tapasztalatait. Az így készült oral history interjúkat egy külső stáb is rögzítette, illetve azokat a kreatív jeleneteket is, amelyekben a készítőik igyekeztek megidézni a kort vagy az egyes helyszíneket, helyzeteket. Az interjúalanyok válogatásánál alapvetően két szempont érvényesült. Az első a teljes névvel, arccal való szereplés volt – ami megnehezítette az alanyok elérését, hiszen az idősebb meleg férfiak közül sokan ma sem vállalják fel identitásukat. A sokszínűség volt a másik szempont: különböző társadalmi csoportokba tartozó, eltérő életkorú és foglalkozású férfiak szólaljanak meg, lehetőleg ne csak Budapestről, hanem más településekről is. A nyilatkozókhöz nagyobbbrészt ismeretségi körökön keresztül jutottak el, valamint hirdetéssel is próbálkoztak annak érdekében, hogy elérjék a rejtőzködőbb csoportokat.

A filmben hét interjúalany, a kötetben összesen tizenhárom megszólaló szerepel. A legfiatalabb 1961-es, a legidősebb 1943-as születésű, így az interjúalanyok

⁶ Meleg férfiak, hideg diktatúrák (r.: Takács Mária, 2015). Más országokban is készültek már hasonló, elsősorban interjúkra épülő dokumentumfilmek, például: Before Stonewall (r.: Greta Schiller – Robert Rosenberg, 1984, USA); After Stonewall (r.: John Scagliotti, 1999, USA); 175. paragrafus (r.: Rob Epstein – Jeffrey Friedman, 2000, USA); A titkos klub (r.: Kenneth Elvebakk, 2003, Norvégia); Katzenball (r.: Veronika Minder, 2005, Svájc); Stonewall Uprising (r.: Kate Davis – David Heilbroner, 2010, USA); Coming out – leszbikusok és melegek az NDK-ban (r.: Andreas Strohfeldt, 2013, Németország); Coming Out! The Fabulous History of Gay Scotland (r.: John MacLaverly, 2015, Egyesült Királyság).

⁷ Hanzli et al. (szerk.) 2015.

⁸ *Eltitkolt évek* (r.: Takács Mária, 2009). Megtekinthető: http://film.indavideo.hu/video/f_eltitkolt_evek – utolsó letöltés: 2016. szeptember 19.

⁹ Borgos (szerk.) 2011. A kötetről részletesebben: Borgos 2014: 123–146. Mindez egy folyamatosan zajló munkának, egy magyarországi leszbikus „oral herstory” archívum építésének a része. A Labrisz Lesbikus Egyesület 2008-ban indult, az EGT és a Norvég Finanszírozási Mechanizmus által támogatott projektjéről részletesebben lásd: <http://www.labrisz.hu/herstory> – utolsó letöltés: 2016. szeptember 19. Több olyan archívum is létezik világszerte, amely foglalkozik LGBT személyek interjúinak gyűjtésével: Lesbian Herstory Archives (New York), Stonewall National Museum & Archives (Fort Lauderdale), ONE National Gay & Lesbian Archives (Los Angeles), IHLIA (Amszterdam); Schwulesmuseum (Berlin), SKUC-LL (Ljubljana), OLA-Archívum (Varsó).

¹⁰ Mindehhez szomorú apropót adott Dr. Romsauer Lajos, korai magyarországi melegaktivista, a Homérosz Egyesület elnökének 2011-ben bekövetkezett halála (Hanzli 2011).

– a kötet megjelenésének időpontjában – 54–72 év közöttiek voltak.¹¹ Többségük budapesti, illetve jelenleg a fővárosban él (a tizenháromból kilenc fő), ám több interjúalanyuk is volt hosszabb-rövidebb kapcsolódása valamely vidéki városhoz.¹² A megszólalók többsége valamilyen értelmiségi munkakörben dolgozik, illetve dolgozott nyugdíjazásáig. Találunk köztük pedagógust, újságírókat, nyelvészt, ügyvédet, gyógyszerészt, de szállodai vendéglátókat, nyomdászt, kereskedőt, kertészt, postai alkalmazottat, vasutast és transzvesztita előadót is. Az interjúk szerkezete egy, még az *Eltitkolt évek*hez készített kérdéssorra épült, természetesen úgy, hogy az meleg férfiakra jobban használható legyen. Minden interjúról, a kifejezetten a kötetbe szánt beszélgetésekről is videofelvétel készült, amelyek a projekt blogoldalára is felkerültek.¹³ Az interjúkat a nyilatkozók által rendelkezésre bocsátott személyesebb jellegű fotók, valamint a Háttér Archívum és könyvtár¹⁴ birtokában lévő felvételek kísérik. A beszélgetéseket kiegészítik a szövegdobozokban található további információk, bizonyos fogalmakkal, személyekkel, szervezetekkel vagy helyszínekkel kapcsolatban.¹⁵

Az interjúkból megismert életutak a Kádár-korszak idején a társadalmi helyzetből eredő különbségeknek köszönhetően sok eltérést, ugyanakkor bizonyos kérdésekben sok hasonló vonást is mutatnak. Jelen tanulmány célja e hasonlóságok és különbözőségek bemutatása a szerző közreműködésével készített interjúkötet alapján.¹⁶ Olyan témákról ejtünk szót, mint a kamasz- és fiatalkori önelőfogadás, a melegséggel kapcsolatos információk (illetve azok hiánya), az előbújás (illetve annak hiánya vagy részlegessége), az ismerkedés, a melegség megélése a kádári diktatúrában, a hivatalos szervek homoszexualitáshoz való hozzáállása, a közösségek szerepe, vagy a hazai LGBT-mozgalom kezdetei.

¹¹ Ez azt is jelenti, hogy amikor az interjúalanyok legtöbbje kamaszkorú vagy fiatal felnőtt lett, Magyarországon már nem volt büntetendő a férfiak közötti szexuális kapcsolat (kivéve a 20. év, 1978-tól pedig a 18. év alatti azonos nemű személlyel). Ez a változás az 1961-ben elfogadott, s 1962-ben életbe lépett új büntető törvénykönyvnek volt köszönhető. De az is igaz, hogy az interjúalanyok többsége nem volt tisztában a pontos jogi szabályozással, ezért inkább a homoszexualitással kapcsolatos társadalmi előítéletektől tartott, nem pedig a jogi következményektől. A dekriminalizáció előzményeiről és körülményeiről bővebben: Takács–P. Tóth 2016: 226–242.

¹² Hódmezővásárhely, Kecskemét, Keszthely, Középbogárd, Miskolc, Nyírbátor, Nyíregyháza, Pécs, Pécs-Somogy, Sátorhely, Siófok, Szeged, illetve az alföldi tanyavilág.

¹³ Az eddig elkészült videók megtekinthetők: <http://melegferfiak.blog.hu> – utolsó letöltés: 2016. szeptember 19.

¹⁴ A Háttér Társaság 1995-ös megalakulása óta gyűjti és rendszerezi az LGBT+ emberekkel kapcsolatos könyveket, folyóiratokat, filmeket, újságcikkeket, ezek adatait, illetve plakátokat, kismemléktárgyakat és egyéb tárgyi emlékeket. Bővebb információ: <http://www.hatter.hu/szolgal-tatas/archivum-es-konyvtar> – utolsó letöltés: 2016. szeptember 19.

¹⁵ Az ezek közötti tájékozódást fogalom- és névmutató segíti (Hanzli et al. [szerk.] 2015: 351–352).

¹⁶ Fontos kiemelni, hogy mivel nem kvantitatív kutatásról van szó, a megszólaló személyek összességét nem lehet reprezentatív mintának tekinteni. Az interjúk relatíve alacsony számán túl ez azért is van így, mert a nem anoním jelleg miatt pont a rejtőzködő meleg férfiak tapasztalatai nem tudnak megjelenni az interjúkban.

„NEKEM KELLETT ÖSSZEKAPARNI EZEKET A TUDÁSOKAT”

Az egyéni életút felvázolásához a beszélgetések hangsúlyos részét képezte a melegség elfogadásának (vagy éppen el nem fogadásának) kérdése: az, hogy ki, mikor, hogyan szembesült saját homoszexualitásával, milyen stratégiái voltak ezzel kapcsolatban, egyáltalán milyen kifejezéseket használt annak idején saját magára. Lánér László¹⁷ például a következőképpen emlékezik erre a hosszú folyamatra:

„Én csak a rettegést éreztem, meg azt, amit a külvilágtól kaptam: hogy ez egy szörnyűség, egy kimondhatatlan teher, mint egy szörnyű betegség, amivel nem tudtam, hogy lehet együtt élni. De nem tudtam, persze, megváltozni sem, hiába próbálkoztam. Ez azt jelenti, hogy 14-től 22 éves koromig gyakorlatilag az öngyöttrés időszakát éltem meg.”¹⁸

Jó ideig igyekezett küzdeni homoszexualitása ellen:

„Gimnáziumban udvaroltam egy osztálytársnőmnek, mert ugye jártunk diszkóba, valakivel táncolni kellett. [...] Egy nagyon csúnya, kövér lánnyal jártam együtt, mert azt gondoltam, hogy ő veszélytelen. [...] Csókolóztunk, meg ilyesmi, de nem került sor arra, hála istennek, hogy lefeküdjek vele, mert valószínűleg nem is sikerült volna. [...] Nagyon jóban voltam ezzel a lánnyal mint baráttal, de egyáltalán nem éreztem iránta azt, amit én neki hazudni voltam kénytelen. És emiatt is furdalt a lelkiismeret, hogy én hogy átverem szegény szerencsétlent, aki nem tehet semmiről.”¹⁹

Pálfy Balázs²⁰ így emlékezik a saját melegségével való szembesülésre:

„Ha valaki kívülről lát engem egy bizonyos életkorban, mondjuk a tizenéves korom végén, a húszas éveim elején, akkor egy biszexuálisra gondolhatott volna. Holott az érzéseim szerint nem az voltam! De megpróbáltam teljesíteni, megpróbáltam heteroszexuális is lenni. [...] Ezt a furcsaságot valahogy föl kellett dolgoznom, hogy én igazából az azonos nemű barátaim, pasik iránt éreztem szexuális vágyat. És ez a vágy néha beteljesült, csak sajnos igen ritkán, viszont akkor nagyon jó volt. Közben meg azt gondoltam: jó állampolgár leszek, és majd heteroszexualizálom magam. [...] És egy idő után meguntam a kettősséget, és azt mondtam magamnak, na jó, hát ebből elég nekem, inkább leszek meleg.”²¹

¹⁷ Lánér László (1956) újságíró, aktivista, a *Mások* újság főmunkatársa, az 1992-es Pink Piknik és az LMBT fesztiválok egyik szervezője.

¹⁸ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 14.

¹⁹ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 15.

²⁰ Pálfy Balázs (1957) újságíró, rádiós műsorvezető, szerkesztő, a Magyar Rádió és a Tilos Rádió munkatársa.

²¹ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 280.

Sokan beszámoltak róla, hogy fiatalkorukban rendkívül nehéz volt a homoszexualitással kapcsolatos információkhoz jutni. Ami pedig rendelkezésre állt, az meglehetősen negatív volt. Pálfi Balázs a következőképpen emlékezik erre:

„Nekem kellett összekaparni ezeket a tudásokat. Az első könyv, amiben egyáltalán erről olvastam, az *Orvos a családban*²² volt. Aztán emlékszem dr. Hirschler Imre: *A nők védelmében* című művére is.”²³ [...] Időközben elkezdtem a nyírbátori városi könyvtárba járni. Sokat olvastam, és mindent, ami ezzel kapcsolatos volt, begyűjtöttem. Kár, hogy ez nagyon kevés volt. És aztán amikor úgy 15-16 éves lehettem, volt egy kalandom olyasvalakivel, aki jobban benne volt már a meleg kalandozásokban, és ő nyitogatta a szemem. Mesélt arról, hogy vannak ismert emberek is a homoszexuálisak között, írókat emlegetett, Shakespeare-t és ókori szerzőket. Én akkor döb-bentem rá, hogy nem egyedül létezem ilyen vágyakkal a világban.”²⁴

Láner László ezt a következővel egészíti ki:

„Éppen azért, mert ez annyira tabu volt, és annyira el volt nyomva, egyszerűen az emberekben kialakult egy olyan érzék, hogy sokkal kisebb, apróbb jelekre is reagáltak. Állítom, hogy a melegek sokkal inkább észrevették, mondjuk, egy regényben, hogyha volt egy nagyon elrejtett meleg utalás. Senki nem vette észre: olvasta a nagyközönség, sikerkönyv volt; egy meleg azonban majdnem százszázalékos biztonsággal kiszúrta magának, hogy »itt ez a mondat nekem szól.«”²⁵

Flecker István²⁶ meghatározó irodalmi és filmes emlékekről is beszél, majd megemlíti az 1987-ben megjelent *Vadnarancsok II.* című kötetet:

„Azt mondhatnám, hogy abban a könyvben archetípusok voltak. Vagyis a tanulmány leírta, hogy milyen típusú melegek léteznek, s ezek a melegek milyen társadalmi körökben mozognak.”²⁷

²² A kötet *Az idegrendszer betegségei* című fejezetben foglalkozik a témával, a pszichopátia magyarázatánál: „Személyiségfejlődési zavarnak tartják, nem betegségnek. [...] A pszichopáták egyik csoportjába tartoznak a zavart ösztönéletűek, pl. a homoszexuálisok, akik azonos neműek iránt éreznek vonzalmat, továbbá a sadisták és a mazochisták” (Szendei 1971: 42). Számos hasonló idézet található korabeli orvosi és felvilágosító kötetekből, ami jól jelzi, hogy a hatvanas-hetvenes évekre Magyarországon is általánossá vált a homoszexualitás medikalizációja, ami egyébként a büntethetőség eltörlésének fő indoka is volt: Takács–P. Tóth 2016: 226–242.

²³ A kötet egy helyen tartalmaz érintőleges utalást, mégpedig az önkielégítés kapcsán: „Sokkal veszélyesebb az önkielégítés akkor, ha az társasan történik, mert homoszexuális hajlamokat fejleszthet ki” (Hirschler 1958: 131).

²⁴ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 283–284.

²⁵ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 16–17.

²⁶ Flecker István (1951) televíziós rendezőasszisztens, a Homeros miskolci klubjának vezetője.

²⁷ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 181. A *Vadnarancsok* első kötete még 1982-ben jelent meg, Géczy János tollából. A könyv négy, a társadalom perifériájára szorult fiatal – köztük egy homoszexuális férfi – élettörténetének rekonstrukcióját tartalmazza. Az 1987-ben csak töredékes for-

Mocsonaki László²⁸ elmondása szerint mindenkinek jött visszajelzés a médiából is:

„Volt egy *Kék Fény* nevű magazinműsor a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években. Gyerekkoromban, emlékszem, a melegek úgy jelentek meg, hogy vagy őket ölték meg, vagy ők ölték meg valakit. Ilyen történetekben, ilyen szcénákban jelentek meg, és ezzel nehéz azonosulni.”²⁹

Sok esetben fontos szerepe volt a véletlenül elkapott információknak is. Tölgyesy Zoltán³⁰ egyik gyermekkori emléke például a következő:

„Emlékszem, volt egy unokabátyám, aki sportolt, súlyemelt, és mindig fogyasztania kellett. Járt a Gellért gőzébe, és ott órákig üldögélt, próbálta leadni a felesleges kilókat. A nagynéném egyszer előttem mondta: »Ott nem kezdenek ki veled? Mert az ilyen helyeken rengeteg a buzi!« Akkor ez egy információ volt.”³¹

Érdekes kérdés, hogy vajon a meleg férfiak minek is nevezték magukat, illetve azt a szexuális kisebbséget, amelynek tagjai voltak. Flecker István ezzel kapcsolatban a következőt mondja:

„Érdekes módon a hetvenes évek elején az ilyesmi nálunk nem került szóba. Nem jelöltük meg magunkat »buzi«, »meleg«, »homoszexuális« vagy más szavakkal. [...] Ha már mindenáron erről akartunk beszélni, homoszexuálisnak neveztük egymást, vagy esetleg felkiáltottunk, hogy »Az a buzi ott!«”.³²

De még a hazai mozgalom kezdeténél, a nyolcvanas évek végén sem alakult ki egy általánosan használt kifejezés. Láner László a következőképpen emlékezik:

„Határozottan emlékszem, amikor Romsauer Lajostól megkérdezték a riporterek, hogy a melegek, a homoszexuálisok hogy nevezik saját magukat. Ő is bizonytalan-

mában megjelent *Vadnarancsok II.* már kifejezetten a homoszexuálisokkal foglalkozott (Géczi 1987: 155–156). A mai szemmel meglehetősen általánosító könyv a következő típusokat különítette el egymástól: a felső rétegekhez tartozó, zártan élő „palotapincsiket”; a tartós párkapcsolatra törekvő, középrétegbe sorolható „melegeket”; a partnereiket naponta váltogató, első-sorban véceben ismerkedő „buzikat”; valamint a testüket pénzért áruló „striciket” (Géczi 1987: 18–21). Ebben az időszakban további két, szociográfiai jellegű, bár bulvárosabb kötet is megjelent a témában (Eröss 1984; Sombor–Tuscher 1987). Mindhárom művet részletesen bemutatja: Zalai 1994: 25–26.

²⁸ Mocsonaki László (1955) fejlesztőpedagógus, aktivista. 1995–2012 között a Háttér Társaság ügyvivője, 1997–2007 között az LMBT fesztiválok szervezője.

²⁹ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 229.

³⁰ Tölgyesy Zoltán (1952) előadóművész, színész, Miss Mandarin néven ismert transzveszta.

³¹ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 208.

³² Hanzli et al. (szerk.) 2015: 183.

kodott; azt mondta: talán mondjuk azt, hogy »homók«? Tehát nem volt egy általánosan elfogadott önmeghatározás erre.”³³

A szóhasználat kérdése egyébként az identitás kérdésével is egybekapcsolódik. Az interjúalanyok elbeszéléséből az tűnik ki, hogy a hatvanas-nyolcvanas években nem létezett meleg identitás. Annak kialakulása – egyébként nemzetközi tapasztalatok szerint is – a láthatóvá váló mozgalommal függött össze.³⁴

Mіндеzen tényezők együtt hatásának következtében az interjúalanyok fiatalkorában nem az előbújás, hanem inkább a rejtőzködés, a heteroszexuális elvárásokhoz való igazodás volt a jellemző. Az előbújás pedig kizárólag szűk körben működött – sok esetben nem is fiatalkorban, hanem csak jóval később. Mocsónaki László erre a következőképpen emlékezik: „A hatvanas, hetvenes években a leszbikus és meleg közösség meghatározó túlélési stratégiája a rejtőzködés volt, hogy a vélt vagy valós megkülönböztetést, illetve zaklatást vagy bántalmazást elkerüljék.”³⁵ Láner László – első komolyabb kapcsolata idején történt – előbújását a következőképpen mesélte el:

„Elsőként – 22 éves koromban – a nővéremnek mondtam el: ő teljesen kiborult akkor, egy évig nem beszélt velem. Egy lakásban laktunk, de a köszönésemet sem fogadta; szóval ő nagyon-nagyon kiborult. Az édesanyám szintén, de miután ő nagyon szeretett engem, összeszedte magát, és próbált erről beszélni, és »jaj, istenem, nehogy valami baj történjen!« – aggódott értem. [...] A nővérem erősködött, hogy küldjenek el engem pszichológushoz, aki majd talán ebből kigyógyít. Akkor már nekem megvolt a meleg baráti köröm a barátom révén, és ők ajánlottak egy meleg pszichológust, akinek a címét elmondtam az anyámnak, ő meg a nővéremnek. Elmentem hozzá, jól elbeszélgettünk. Utána a nővérem is elment, és elmagyarázta neki, hogy ezt nem lehet gyógyítani, törődjön bele. Utána egy év elteltével lassan-lassan oldódott a helyzet. [...] Szóval ehhez el kellett telnie egy időnek, de utólag mindig azt mondom, hogy nagyon jó döntés volt.”³⁶

Rakiás Ferenc³⁷ 15 évesen, a hatvanas évek elején nyílt meg édesanyjának. Beleszeretett egy nála tíz évvel idősebb férfiba, és úgy döntött, hozzáköltözik.

³³ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 14–15.

³⁴ Mindez tehát nem a Kádár-rendszer sajátossága. Hasonló jelenség volt tapasztalható a 90-es években az egykori keleti blokk többi államában is. A meleg identitás kialakulása Nyugaton is a mozgalom kezdeteihez köthető, csak az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában ez a folyamat a hetvenes években játszódott le.

³⁵ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 237–238.

³⁶ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 19.

³⁷ Rakiás Ferenc (1948) gyógyszerész, vállalkozó, aktivista. A Műegyetem, a Vám- és Pénzügyőrség, majd az Országos Gyógyszerészeti Intézet munkatársa. A Connection Bt. és a Connection Panzió tulajdonosa, 2001–2003 között a Szivárvány Misszió Alapítvány elnöke.

„Hát, ez után a beszélgetés után két hétig nem nagyon volt otthon kedveskedés egymással. Aztán később, úgy tíz-tizenkét nap után láttam, hogy már kezd enyhülni a dolog, mert anyám ott toporog körülöttem; láttam rajta, hogy szeretne kérdezni vagy mondani valamit. Aztán a végén elkezdtünk erről beszélni, és azt mondta: nézd, Ferike, hogyha ez neked így jó, én nem akarlak téged ebben meggátolni, de hát tudod, hogy ezt nem szabad csinálni. Hát, mondtam, lehet, hogy ilyet nem szabad csinálni, de sok mindent nem szabad csinálni, mégis csinálják az emberek. Majd megpróbálok vigyázni. Azt mondta: jó, hát vigyázz magadra!”³⁸

Több interjúalany – különböző okokból – soha nem bújta elő családjának. Ennek ellenére arról számoltak be, hogy később megtudták: szüleik tisztában voltak homoszexualitásukkal, ám ezt a témát sem ők, sem maguk nem hozták elő. Egyszerűen nem beszéltek soha erről, úgy tettek, mintha az nem is létezne. A szakirodalom erre a jelenségre külön elnevezést is használ: ez a „transparent closet”, amelyre egy magyar fordításban „üvegszekrényként” is hivatkoznak.³⁹ Hosszú ideig így működött ez – a paraszti gyökerekkel rendelkező – Pálfi Balázs esetében:

„A melegségem nem igazán volt a családban téma. Abban a korban, abban a szocio-kulturális közegben, amiben én felnőttem, ez teljesen magánügy volt. [...] És ez a »nem volt téma« léghő könnyen kialakítható volt, mert időközben eltávolodtam a családomtól. Egy kisvárosban nőttem fel, egy megyeszékhelyen jártam főiskolára, ott kezdtem el dolgozni, aztán átmentem egy másik megyeszékhelyre egy új állásba, aztán idejöttem Pestre lakni és dolgozni.”⁴⁰

Több, eredetileg vidéki interjúalany esetében szerepet játszott a nagyobb településre való költözésben saját melegsége. Mocsonaki László, aki egy Középbogárd nevű, Fejér megyei faluban született, erre a következőképpen emlékezik:

„Középiszkolás éveim végén éreztem, hogy falun melegként élni zűrös dolog lehet. [...] Az ember, ha figyelt, neveket mondogattak a felnőttek, hogy ezzel van balhé, illetve történeteket meséltek arról, hogy ki meleg. Például R. bácsi vasárnap esténként azért üldögél egy üdítő mellett a kocsmában, hogy a fiatal fiúkat nézegesse, vagy a téész egyik brigádvezetője kikezdett egy éjjeliőrrel a lóistállóban. Emlékszem ennél tragikusabb történetre is: valaki akasztásos öngyilkosságot követett el, és

³⁸ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 150. Maga a homoszexualitás egyébként akkor már – 1962 óta – nem volt bűncselekmény (az 1961. évi V. törvény, vagyis a büntető törvénykönyv életbe lépése óta). Ha azonban egy húsz év fölötti férfi egy húsz év alatti férfival lépett kapcsolatba, az „természet elleni fajtalanóság” címszóval bűncselekménynek számított, lásd: <http://btk.uw.hu/btk.html> – utolsó letöltés: 2016. szeptember 19.

³⁹ Béres-Deák 2010: 89.

⁴⁰ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 280–281. Sokan számoltak be hasonlóról, például Takács Bencze Gábor, aki úgy élt együtt ápolást igénylő apjával és párjával, hogy nem beszélték meg a köztük lévő kapcsolatot (Hanzli et al. [szerk.] 2015: 20).

búcsúlevelében azt írta, hogy titkát elviszi a sírba. Később mondogatták, hogy buzi volt, és ez volt a titka, amit elvitt magával a sírba. [...] Éreztem, hogy ez nem lesz jó így. [...] Tudatosan bennem volt, hogy nagyvárosba menjek, a nagyvárosnak a biztonságát érzem magam körül.”⁴¹

Többen a többségi társadalom, illetve a család elvárásainak megfelelően heteroszexuális kapcsolatokat alakítottak ki, adott esetben házasságot is kötöttek. Jó példa erre Nádasy Ádám,⁴² aki nagyon nehezen tudta elfogadni saját homoszexualitását. A vele készült interjúban az egész az ekcémához hasonlítja, amelytől szeretett volna megszabadulni.⁴³ Nagyon szeretett volna „normális” lenni: ennek érdekében is házasodott meg. A dolog működött is egy ideig, de aztán megint kezdtek előtörni férfiakkal kapcsolatos vágyai. Amikor már nem tudta ezt tovább csinálni, elmondta a feleségének, és útjaik szétváltak. De nehezen tudta új, meleg életét elkezdeni. Pszichológushoz ment. Ő végül azt tanácsolta neki, hogy „szerezzen pasit magának”, ha ez annyira fontos.

„Bölcs és öreg volt a pszichológus. Ezek számítanak. És én sem voltam már fiatal, ez fontos. 27 éves voltam szerintem, a hátam mögött egy házassággal meg mindenfélével.”⁴⁴

„TESSÉK MONDANI, MIT TETSZIK AKARNI?”

A férfiak közötti ismerkedésnek különböző terei voltak a Kádár-korszakban. Ezek egyik legfontosabb csoportját az ún. cruising areák,⁴⁵ vagyis az utcán vagy parkokban történő ismerkedések jelentették. Tölgyesy Zoltán erre így emlékezik:

„Nyilvános helyek voltak, azok a bizonyos »cruising area«-k, ahol ismerkedni lehetett. Voltak ilyen helyek... [...] Az én időmben sajnos eléggé triviális helyeken: nyilvános vécék környékén, mondjuk, az Astoriánál, az EMKE-nél lehetett ismerkedni, ahol én nagyon sokáig rettegtem végig is menni, mert hátha olyan valaki jön, aki tudja, és akkor azt gondolja, hogy én is.”⁴⁶

⁴¹ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 228.

⁴² Nádasy Ádám (1947) nyelvész, költő, műfordító, esszéista, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Angol Nyelvészeti Tanszékének egyetemi tanára, 1997-től 2003-ig tanszékvezető.

⁴³ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 116. Az interjúban ezzel kapcsolatos stratégiájára a „stigmame-nedzsmen” kifejezést is használja, amit eredetileg egyik barátja fogalmazott meg (Hanzli et al. [szerk.] 2015: 137).

⁴⁴ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 121.

⁴⁵ A „cruising” kifejezést magyarul „portyázásnak” vagy „cirkálásnak” is szokták fordítani.

⁴⁶ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 207.

A vécébeli ismerkedésről Rakiás Ferenc is szót ejt: „Elmondták nekem, hogy ha én annyira nagyon »be vagyok sózva«, akkor menjek el a Kálvin térre: ott a Nemzeti Múzeum előtt van egy férfivécé, és ott biztosan fogok valami partnert találni.”⁴⁷ A nyilvános vécék és sétahelyek összefüggő hálózatáról is beszélt: „Ha este elindultál mondjuk a Keletitől föl a Felszabadulás térig, akkor ugye ott kezdődött a Blaha Lujza téren az EMKE, mentél tovább, az Astoriánál a vécé, még tovább, elmentél a Deák térre, ott volt a következő vécé.”⁴⁸ Az utcai ismerkedés mikéntjével kapcsolatban Tölgyesy Zoltánnak is vannak emlékei:

„Ilyenek voltak például utcán ismerkedve is, hogy megállsz egy kirakatnál, és egyszer csak látod, hogy mögötted már nem a kirakatot nézik, vagy a kirakatban lévő dolgot, hanem téged, az üvegből. Akkor továbbmész; a következő kirakatnál, ami egész más (mondjuk az cipő volt, ez meg egy illatszer), megint ott áll, és megint néz. Szóval a negyedik kirakatnál már csak megkérdezed: »Tessék mondani, mit tetszik akarni?«.”⁴⁹

A vécébeli ismerkedésnek azonban megvolt a veszélye is. Mocsonaki Lászlót például egyszer megtámadták egy nyilvános vécében. Minderről így emlékezik:

„A pesti korzón történt 1981-ben. Egy nyári vasárnap este kimentem, amikor megjöttem vidékről, és lementem pisilni mindenféle »rossz« szándék nélkül. Lerohantak, és mindenkit vertek, engem is. Kiderült, hogy egy fiatalokú társaság járt a korzóra már hetek óta, és melegekre vadásztak. E társaság tagjait a rendőrség elfogta, többet közülük a büntetőeljárás végén letöltendő szabadságvesztésre ítélték. Ez nagyobb visszhangot kapott az akkori médiában (*Kék Fényben*, *Esti Hírlapban*).”⁵⁰

⁴⁷ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 149.

⁴⁸ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 151. Hasonló, csak éppen fordított, kis mértékben hosszabb útvonalat közöl Tóth László egy 1991-es írása: „a Duna-korzóról kiindulva a Váci utca, a Felszabadulás tér, a Kossuth Lajos utca Puskin mozi felőli oldala és a Rákóczi út ugyanezen oldala az Emkéig” (Tóth 1991: 65).

⁴⁹ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 207–208. Az ismerkedés e formája a vidéki városokban is meghatározó volt, sőt ott nem is nagyon volt más lehetőség. Erről több interjúalany is beszámol, például: Pálos Attila (Hanzli et al. [szerk.] 2015: 64), Vásárhelyi Lajos (Hanzli et al. [szerk.] 2015: 99), Mocsonaki László (Hanzli et al. [szerk.] 2015: 231–233), Karády Gyözy (Hanzli et al. [szerk.] 2015: 335).

⁵⁰ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 236. Mocsonaki később azt is elmondja, hogy „súlyos bűncselekményről volt szó: a hatalom jelzi a büntetési tétellel, hogy ez nem elfogadható”. Az adott esetben valószínűsíthetően garázdaság bűncselekményében indulhatott eljárás. Mocsonaki egyébként pár évvel később, pártfogó felügyelőként is kapcsolatba került egy hasonló „buziverő” csoporttal, akik a Kálvin téri és egy Tanács körúti vécében vertek össze melegeket. Hasonlóról más interjúalany nem számolt be, de például a *Vadnarancsok II.* című kötetben is találunk hasonló eseteket (Géczi 1987: 315).

A fürdők sokak által ismert – és a nyilvános vécéknél feltétlenül igényesebb megoldást jelentő – ismerkedő helynek számítottak. Láner László erről a következőképpen beszél:

„Azokról szinte azt lehet mondani, hogy kizárólag meleg közönség volt. Vagy legalábbis ott nagyon bátran ismerkedtek a melegek. Sőt talán sokan a fürdőekben éltek szexuális életet, mert máshol nem volt rá lehetőségük. [...] Tündértónak hívták a Lukács uszodának az iszapfürdő részét, ami egy kibetonozott medence volt, csak iszappal volt alul terítve [...]. Oda se reumás öregurak jártak este, hanem melegek kizárólag, és a kabinosok leoltották este a villanyt azért, hogy nyugodtan lehessen szexelni. Zárás előtt fél órával gyújtották fel, vagy jelezték, hogy »most már vége van a bulinak, fiúk, majd holnap gyertek legközelebb.«”⁵¹

A zárt fürdők mellett egyes strandok vagy fürdők napozó részei is ismerkedő helyek voltak. Takács Bencze Gábor⁵² többek között a Gellért napozójában ismerkedett.

„Véletlenül egyszer fölmentem a Gellértnek a napozójába. De nem mintha valaki mondta volna, hogy ott melegek vannak. A húgom rendszeresen járt oda, és mondta, hogy »Gyere már föl! Miért nem jössz föl napozni? Miért itthon próbálsz az erkélyen?«. És akkor fölmentem a férfinapozóba. Ott volt életemben először az, amit én az első igazi melegkapcsolatnak tartok – hogy összenéztünk egy fiúval, és elmentünk haza.”⁵³

Budapest legfontosabb, jellemzően melegek által látogatott szórakozóhelye az egykori Felszabadulás téren lévő Egyetem presszó volt, amely a hatvanas évek végétől egészen 1990-ig létezett. Rakiás Ferenc a következőképpen emlékezik rá:

„Az Egyetem presszó egy csodálatos hely volt. Kicsi volt, szűk volt; este kilenc vagy tíz óra környékén alakult át tulajdonképpen. [...] Általában ha csöngettek – mert ugye zárt volt a hely –, akkor Misike volt az, aki megjelent az ajtóban. Megnézte, ki az: ha Misike ismerte, beengedte; ha Misike nem ismerte, azt mondta, hogy nincs hely. [...] A presszóban ott volt az Éva, a pincérnő, a pultosnő, a bárpult, ott volt a ruhatáros, és ott volt Lantos Zsuzsa. Lantos Zsuzsa zongorált: »Szemetes az én szerelmem, a legnagyobb szemét benne...« – énekelte, és fantasztikus volt. [...] Annak olyan feelingje és olyan hangulata volt, hogy ha egy picike asztalnál volt négy kis

⁵¹ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 16–17. A fürdőkről mint ismerkedő helyekről számos interjúalany számolt be, de érzékletes képet nyújt róla a *Vadnarancsok II.* című kötet egyik interjúalánya is (Géczi 1987: 58).

⁵² Takács Bencze Gábor (1943) nyomdász, fotóriporter, újságíró, 1991–2008 között a *Mások* újság főszerkesztője.

⁵³ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 15. Hasonlóan népszerű volt a Palatinus strand meztelennapozója, ahol Karády Gyózy például Romsauer Lajossal ismerkedett meg (Hanzli et al. [szerk.] 2015: 346).

puff, és te az ötödik puffot oda akartad rakni, akkor boldogok voltak, hogy odaültél, és elkezdtünk barátkozni, beszélgetni.”⁵⁴

Az Egyetem presszó nemzetközi szinten is ismert volt. Mint ahogy Pálos Attila⁵⁵ mondja:

„Szerintem azt mindenki tudta, hogy az Egyetem egy meleg hely. [...] Már akkor bent volt a külföldi prospektusokban, meg ilyen bédekkerekben,⁵⁶ hogy hova kell menni, ha Pestre jönnek.”⁵⁷

Az ismerkedés, illetve a meleg közösségi élet további fontos színterét jelentették a házibulik. Ezekre Láner László a következőképpen emlékezik:

„Voltak jól ismert, nagy házak, ahol száz-kétszáz-háromszáz embert hívtak meg egy partira. Az olyan esemény volt, ahová meg kellett hogy hívják az embert; nem lehetett csak úgy bemenni, mint egy melegbárba. De ha meghívtak ebbe a körbe, akkor utána hetekig arról beszéltek a melegek – aki nem volt ott, az is –, hogy mi minden történt. És ott indult meg tulajdonképpen a magyar transzvesztita művészet, ezek voltak a melegágyai.”⁵⁸

Mindezt kiegészíthetjük Rakiás Ferenc emlékeivel az egyik legismertebb házibuliról, az úgynevezett Őze bárról:

„Ez egy Kőbányán lévő családi ház volt egy hatalmas pincével. Ezt a pincét mi saját kezűleg átalakítottuk, és berendeztük egy szabályos bárrá. A hatvanas évekről van

⁵⁴ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 157–158.

⁵⁵ Pálos Attila (1946) pécsi kereskedő, bolttulajdonos.

⁵⁶ Itt az 1970 óta megjelenő, ma is létező *Spartacus*-ról van szó. A meleg útikönyvet a németországi Bruno Gmünder Kiadó adta ki, mely a fellelhető információk – általában területi képviselők beszámolóit – alapján részletesen bemutatta az egyes országokban a homoszexualitás jogi megítélését, s felsorolta a fontosabb ismerkedő helyeket. Természetesen az Egyetem presszó is szerepelt – más meleg ismerkedő helyekkel együtt – a *Spartacus*-ban. Az 1979-es kiadású útikönyv a következő budapesti helyekről tartalmazott adatokat: Egyetem presszó, Diófa étterem, EMKE, Hungária kávéház, a főbb fürdők (Király, Gellért, Palatinus, Rác, Rudas, Széchenyi, Újpesti fürdő), cruising helyek (Gellérthegy, Moszkva tér, Váci utca, Lenin körút, Dohány utca, Rákóczi út, Duna-korzó, Egyetem előtti tér, Astoria, Keleti pályaudvar). Lásd: Stamford 1979: 252–253. Az 1984-es útikönyv már jóval részletesebb adatokat közölt, olyan további helyekkel, mint az Anna eszpresszó, a Bajkál teaház, az Abbázia kávéház vagy a Pepita Oroszlán (Stamford 1984: 348–351).

⁵⁷ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 79. Az Egyetem presszóról hosszabb-rövidebb terjedelemben a következő interjúalanyok is mesélnek még: Nádasdy Ádám (Hanzli et al. [szerk.] 2015: 128–129), Tölgyesy Zoltán (Hanzli et al. [szerk.] 2015: 217), Mocsonaki László (Hanzli et al. [szerk.] 2015: 241, 243), Kulcsár Károly (Hanzli et al. [szerk.] 2015: 262), Pálfi Balázs (Hanzli et al. [szerk.] 2015: 292), Molnár Tibor (Hanzli et al. [szerk.] 2015: 312, 315–317), Karády Győzy (Hanzli et al. [szerk.] 2015: 340–341).

⁵⁸ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 18.

szó, így szinte semmi nem volt. A semmiből kellett bármit is csinálni, viszont hatalmas fellépések voltak, és saját magunk varrtuk a ruhákat.”⁵⁹

„KETTŐS ÉLETEM VOLT SOKÁIG”

Az első szerelem, illetve az első kapcsolat minden interjúalanyánál hangsúlyosan megjelenik. Molnár Tibor⁶⁰ első kapcsolatának kialakítására Siófokon, még általános iskolás korában került sor – természetesen titkolózva.

„Ő egy idősebb és magasabb fiú volt, és mikor engem állandóan csúfoltak és kiközösítettek, vagy volt valamilyen probléma a fiúkkal, akkor ő mindig megvédett. [...] Szimpatikusak voltunk egymásnak, és akkor így kialakult ez az egész. [...] Bármikor, amikor találkoztunk, akkor nekem mindig nagyon jólesett. Boldog voltam, és nem is gondoltam semmi másra. Ellenben amíg kialakult, vagy amíg találkoztunk, addig féltem. Hogy ne lássák meg, hogy vele fogok találkozni; nehogy meglássák, hogy együtt voltam vele.”⁶¹

Tanulságos Nádasdy Ádám története is, aki Iván nevű barátjával egy házi-buliban ismerkedett meg:

„Barátaink hozták magukkal, hogy az egyikük feleségének az osztálytársa volt a gimnáziumban. [...] Elejtett valami megjegyzést, hogy vannak, akiknek a szemében az olyan rettenetesen nagy dolog, ha ő megmondja, hogy meleg. Mondom: »Mi vagy?« Ő megrettent, hogy talán nekem ez valami ijesztő dolog, vagy ilyesmi, de én mondtam, hogy »Nonono, nem, pont fordítva!« Pont akkor valaki elkiáltotta magát, hogy elfogyott a cigaretta, valakinek le kellene mennie cigarettáért. Mi egyszerre jelentkeztünk nagyon lelkesen. [...] Májusi éjszaka volt, virágzott az orgona [...] és bizony minden orgonabokrot meglekintettünk, mielőtt visszatértünk. Hát akkor úgy elkezdtünk... együtt élni. És 18-20 évig voltunk együtt.”⁶²

Rendkívül romantikus Tölgyesy Zoltán egyik, vonatos ismerkedésének története:

„Egy fiúval mindig néztük egymást Leninvárosban. Egy napot ugyanis mindig vidéken dolgoztam az első munkahelyemen, ő is ugyanott dolgozott, és mindig a vasúti pályaudvaron találkoztunk. Ő Miskolc felé ment, én meg Pest felé. Egyszer valahogy mégis egy vonatra keveredtünk [...] és akkor már nézegettük egymást. Én hát-

⁵⁹ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 157.

⁶⁰ Molnár Tibor (1959) volt vendéglátós, ENSZ-alkalmazott.

⁶¹ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 311.

⁶² Hanzli et al. (szerk.) 2015: 123.

tal ültem neki, de végül addig-addig pakoltam, jöttem-mentem, könyvet levettem, hogy szembekerültem vele. Egyszer csak a bérletére ráírta, hogy HIÁNYOZTÁL – csupa nagybetűvel. Ez olyan romantikus volt! Kimentünk a peronra, beszélgettünk; és ott megcsókolt. Akkor csókolt meg először engem egy férfi. Nagyon megdöbbenem: már hallottam, hogy sok mindent lehet csinálni, de hogy csókolózni is lehet, ez teljesen megdöbbsentett.”⁶³

A családtagok, munkatársak, ismerősök várható reakcióitól félve több interjúalanyunk is melegségével kapcsolatban sokáig mintegy „kettős életet” élt: volt egy nyilvános életük a munkatársak, a család, az ismerősök felé, amelytől szigorúan elvált gondosan titkolt meleg életük. Minderre szemléletes példa egy, a házibulikkal kapcsolatos történet, amelyről Láner László beszél:

„Akkor úgy volt, hogy másnap a munkahelyen [...] hívták egymást a melegek, és sokszor női néven beszéltek egymásról, hogy ne legyen olyan feltűnő: »És tudod, amikor a Rozi bejött abban a rettenetes piros cipőjében...« Konspirált mindenki, de ennek is megvolt a bája. Nem azt mondom, hogy jobb volt úgy élni, mint szabadon, nyilván nem, de ennek volt ez a hozadéka, ez az underground élet, ami romantikus és izgalmas.”⁶⁴

Tölgyesy Zoltán, aki nemcsak melegségét titkolta munkahelyén (céges jogászként dolgozott, majd később butikos lett), hanem azt is, hogy mellette transzvesztita előadóművészként is tevékenykedik, a következőt említi.

„Volt egy fiatal eladólányunk, és bejött, hogy két férfi próbál a próbafülkében női ruhákat; ő még soha nem látott transzvesztitákat! – mondta nekem, aki addigra már nem tudom, hány éve csináltam. Úgyhogy nagyon mulatságos volt. Nem tudta! Kettős életem volt ott sokáig.”⁶⁵

„EGY KÜLÖN ÜGYOSZTÁLY VOLT A RENDŐRSÉGEN BELÜL, AMELYIK CSAK A MELEGEKKEL FOGLALKOZOTT”

Több interjúalany is megemlékezik arról, hogy a rendszer – elsősorban a rendőrség – megfigyelte a melegeket. Az interjúkban elsősorban hallomásból szerzett értesülésekről számolnak be, ám néhány esetben olyan személyes emlékeket is megidéznek, amelyek ugyan közvetetten, de megerősítik a melegекről szóló listák létét. Láner László például így emlékezik ezzel kapcsolatban:

⁶³ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 203–204.

⁶⁴ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 18.

⁶⁵ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 216.

„Ezekről a nyilvántartásokról sokan meséltek: Romsauer is mondta, hogy neki a rendőrség odaadott fényképes nyilvántartásokat, hogy kiket ismer közülük; nem tudom pontosan, hogy mit is akartak tudni. [...] Vastag albumok voltak, fényképekkel, adatokkal, amelyek a rendőrség rendelkezésére álltak. Akik nem bűnözők voltak, hanem homoszexuálisok.”⁶⁶

Szintén ő emlékezik egy másik esetre, mikor már a rendszerváltás után, a *Mások* újság szerkesztőiként meggyűlt a bajuk a rendőrséggel:

„Hogy volt nyilvántartás, az biztos, mert amikor mi 1991-ben hivatalosan csináltuk a *Másokat*, nem sokkal később beidéztek minket a rendőrségre. Azt mondták, hogy nyomoznak egy gyilkosság ügyében, és emiatt kell nekik a nyilvántartás, hogy kik az előfizetőink, meg kik hirdetnek a lapban. Mondtuk, hogy ezt nem adjuk oda, és akkor beidéztek minket a rendőrségre. Ott volt egy kihallgatás, ahol durván verte a rendőr az asztalt, hogy márpedig mi akadályozzuk a nyomozást, és ezért ilyen meg olyan szabálysértési szankciók érnek majd minket. [...] És akkor mondta az egyik kihallgató rendőr [...], hogy »Itt vannak a régi nyilvántartások a fiókomban: nehogy azt gondolják maguk, hogy eldobtuk vagy elégettük.«”⁶⁷

Rakiás Ferencnek két személyes emléke is volt a rendőrséggel kapcsolatban. Egyik osztrák ismerőse – a *Lambda Nachrichten* nevű ausztriai meleg újság munkatársa – budapesti tartózkodása idején viszonyt létesített egy 18 év alatti férfival, és a nyomozás során őt is kihallgatták. „A Haller utcába mentünk be. Az egy külön ügyosztály volt a rendőrségen belül, amelyik csak a melegekkel foglalkozott, és ez a Tavasz őrnagy vagy százados volt az egész osztálynak a vezetője.”⁶⁸ A másik eset a nyolcvanas évek közepén történt. Három hétig nála tartózkodott egy orosz meleg ismerőse, Andrej Bukovszkij, aki megpróbálta elhagyni az országot, ám Hegyes-halomnál elkapták. Rakiást berendelték kihallgatásra, és ekkor tudta meg, hogy ezen időszak alatt végig megfigyelték. Egy ideig igyekezett titkolni, hogyan ismerte meg a férfit, hogy ne kelljen saját melegségéről is beszélnie. A Gellért fürdő helyett így az ismerkedés helyeként a Gellért étteremről beszélt, amikor a rendőr hirtelen félbeszakította, és az asztalra csapva azt mondta:

„Na ide figyeljen! Mindenkinek sokkal egyszerűbb és sokkal jobb lesz, ha most tisztázzuk: mindenki tudja magáról, hogy buzi, nem kell itten megjátszani magát!

⁶⁶ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 25.

⁶⁷ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 24. Az eset után a *Mások* szerkesztői sajtótájékoztatót tartottak, és elég sok sajtótermék számolt be az esetről. Például: *Magyar Nemzet* 1992. január 23.; *HVG* 1992. február 15. (Láner 1992). Természetesen az újság hasábjain is beszámoltak az olvasóknak a történetekről (*Mások* 1992. február 3–4.), de írt róla az *Advocate* nevű amerikai lap is (Borsos 1992).

⁶⁸ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 158. Tavasz őrnagy (vagy más források szerint: százados – valószínűleg egy fedőnévről van szó) személyéről Tölgyesy Zoltán is beszámolt, igaz, ő nem találkozott vele személyesen (Hanzli et al. [szerk.] 2015: 208–209).

Magának is könnyebb lesz, és nekünk is könnyebb lesz, hogyha ettől kezdve őszintén elmond mindent.”⁶⁹

A visszaemlékezők szerint más állami hatóságok, így a Belügyminisztériumnak alárendelt KEOKH (a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatal) is tisztában lehetett egyes személyek homoszexualitásával. Takács Bencze Gábornak egy nyugatnémet barátja látogatása kapcsán kellett a KEOKH-hoz bemennie:

„Amikor a német barátom idejött, és azt akartuk, hogy itt dolgozzon, akkor természetesen neki is be kellett menni a KEOKH-hoz. Akivel beszélt, és mondta neki a nevet és a címet, hogy hol fog lakni, az azt mondta, hogy »Hát ez meleg! Ez homoszexuális.« »Tudom. Azért megyek hozzá« – mondta [...]. A lényeg az, hogy ezek szerint ott én nyilván voltam valahogy tartva.”⁷⁰

„MEGPRÓBÁLTUNK MELEG TÁRSADALMI MUNKÁT VÉGEZNI”

Több interjúalanyunk is bekapcsolódott a hazai LMBT-mozgalomba – mások kívülről szemlélték annak ténykedését. A mozgalom hazai történetét az első magyarországi bejegyzett szervezet, a Homérosz Egyesület⁷¹ 1988-as megalapításától, illetve annak előkészületeitől számíthatjuk. Ezen események fontos tanúja volt Lánér László, aki később a szervezet titkára is lett. A kezdetekről így emlékezik:

„A nyolcvanas évek közepén felmerült néhány meleg emberben Magyarországon, hogy kéne egy meleggyesületet csinálni. [...] De senki nem értette igazán, hogy egy meleggyesület mit tud csinálni, és az mit jelent, mert a szocializmus még elég erősnek tűnt abban az időben. Nem volt civil élet, nem voltak valódi civil egyesületek, nem volt érdekvédelem; a melegek abszolút a föld alatt éltek. Maximum odáig tudtuk elképzelni, hogy valami kis közösség, valami klub, valami szórakozási lehetőség legyen. [...] 1988 májusában alakult meg hivatalosan a Homérosz Egyesület, ami tulajdonképpen egy csoda volt, és nem véletlenül kapott óriási nagy publicitást, mert az értelmiség azt érezte, hogy nemcsak melegügy lenne, hanem társadalmi ügy.

⁶⁹ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 101. Az ügynek végül az ő esetében nem lett büntetőjogi következménye (a szovjet állampolgárt kitoloncolták), viszont ezen ügy folyamánaként vesztette el a munkáját.

⁷⁰ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 24.

⁷¹ Teljes nevén: Magyar Homoszexuálisok „Homerosz-Lambda” Országos Egyesülete. Lásd: HAK, Homérosz Egyesület iratai. A szervezet különböző dokumentumokban több néven (Homérosz Egyesület; Homeros Egyesület) is szerepel. A teljes névben szereplő Lambda (λ) a görög ábécé 11. betűje, amely nemzetközi szinten a hetvenes évek óta ismert meleg szimbólum.

Mert hogyha a melegek meg tudják csinálni a maguk alulról építkező érdekvédelmi szervezetét, akkor a többiek is meg tudják csinálni.”⁷²

Az alapítókról Láner a következőképpen emlékezik:

„Tizenegy ember alapította meg, mert annyi kellett hozzá; és aki a nevét és az arcát is adta rögtön, az a Homérosz Egyesület elnöke, Romsauer Lajos volt. [...] Volt orvos közöttünk, aki később HIV-vonalon nagyon aktívan tevékenykedett, és a felvilágosítás terén nagyon sokat tett; voltak újságírók is. Tehát azt lehet mondani, hogy nagyjából értelmiségi társaság verődött össze, és ami nagyon fontos volt, hogy lányok is voltak már ott az alapításnál.”⁷³

Az egyesület megalakulását jelentős médiaérdeklődés kísérte. Az egyesület képviselőjében Romsauer Lajos először még inkognitóban („Dr. X. ideggyógyász orvos”-ként feltüntetve) nyilatkozott 1988 februárjában a *Délmagyarország* című lapnak. A hivatalos megalakulást követően, immár névvel és arccal több lapnak is interjú adott, 1988-ban pedig a televíziónak is nyilatkozott.⁷⁴

Az egyesület engedélyeztetésének története is figyelemre érdemes. Ekkoriban ugyanis még nem létezett erről szóló külön törvény (azt csak 1989-ben alkották meg⁷⁵). A háttérben különböző tárgyalások zajlottak, ezekről azonban Láner László sem tudott sokat:

„Az biztos, hogy ott volt valami háttéralku, hiszen az Egyesület legálisan alakult meg. Engedélyt kaptunk rá; a hivatalos felső hatóság az Egészségügyi Minisztérium⁷⁶ volt. Mondjuk ez is lassú folyamat volt, amíg elfogadták: hónapokig, nagyon hosszú ideig fektették a beadványunkat a fiókban, hogy egyáltalán tárgyaljanak róla. Aztán valahogy napvilágra került; a rádió foglalkozott vele, hogy miért nem engedélyezik. Akkor Csehák Judit volt az egészségügyi miniszter, és végül ő adta meg az engedélyt.”⁷⁷

Az engedélyezésről egyelőre kevés információ tudható. Először 1987. október 27-én nyújtották be kérelmüket a Szociális és Egészségügyi Minisztériumba.

⁷² Hanzli et al. (szerk.) 2015: 30.

⁷³ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 30.

⁷⁴ Például: *168 óra* 1992. január 14. (Rangos 1992); *Magyar Narancs* 1992. október 15.; *Griff* 1994. augusztus 24. (Várkonyi 1994). Televíziós nyilatkozatát lásd: <https://www.youtube.com/watch?v=CIDl3KA2fjU> – utolsó letöltés: 2016. szeptember 19.

⁷⁵ Ez az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény. Az egyesület 1988. április 19-i dátummal ellátott, első alapszabálya egyébként a következő jogszabályokra hivatkozott: a Magyar Népköztársaság Alkotmányának 65. §-a (az 1988. január 1-jén hatályos verzió szerint: „A Magyar Népköztársaság biztosítja az egyesülési jogot. Az egyesülési jogot törvény szabályozza”), a Ptk. 65–74. §-a, az 1981. évi 29. sz. tvr-rel módosított 1970. évi 35. sz. tvr. Lásd: HAK, Homérosz Egyesület iratai.

⁷⁶ Pontosabban: Szociális és Egészségügyi Minisztérium.

⁷⁷ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 35.

A dátumot egy 1988. január 16-i újságcikk is megerősíti. A cikk leírja, hogy egy ideig vitatott volt, mi is legyen a felügyelőhatóság, valamint hogy „mi tolerálható és mi elfogadható” az egyesületi célok és törekvések közül. Az engedély megadása előtt kikérték a Belügyminisztérium véleményét. Később Romsauer a *Mozgó Világ* 1991/3. számában úgy emlékezett, hogy „egészen 1988. január 1-ig még a szervezkedést is megtiltották, és azzal fenyegették a szervezőket, hogy ténykedésük az állásukba és az egzisztenciájukba kerülhet”. Végül – Romsauer állítása szerint a Minisztertanács döntése után – 1988. május 8-án alakulhatott meg a szervezet.⁷⁸ Az MTI úgynevezett Bizalmas tájékoztatójában egyébként már 1988. január 18-án megírták, hogy „a homoszexuálisok hamarosan egyesületet alakítanak Magyarországon”. 1988. május 5-én pedig a következőt hozták le: „Az AP, a Reuter, az EFE és a dpa szerdán az MTI közlésére hivatkozva jelentette, hogy a magyar homoszexuálisok országos szövetsége még e héten megtartja alakuló ülését”.⁷⁹

A Homérosz Egyesület szerteágazó tevékenységet folytatott: AIDS-prevenációs munkát, érdekvédelmi tevékenységet végzett, felszólalt a közösség tagjait érintő fontosabb ügyekben, nyilatkozott a sajtónak, az akkori Vörös Csillag moziban filmvetítéseket tartottak, nyelvtanfolyamokat és egyéb szabadidős tevékenységeket szerveztek, valamint természetesen bulikat is rendeztek (előbb a MAHART-tól bérelt hajókon, később a Kertész utca 31. szám alatt 1989-ben megnyitott Lokálban). Mindezen tevékenységekről Láner László részletesen mesél a vele készített interjúban.⁸⁰ Az egyesületnek vidéki szervezetei is alakultak: a legaktívabb az 1992 januárjában megalakult miskolci klub volt, mely az egészségház egyik helyiségében szervezett közösségi programokat.⁸¹

1989 decemberében indult el – előbb szamizdat formában, majd 1991 áprilisában immár hivatalos újságként – a *Mások*, amelyre Takács Bencze Gábor a következőképpen emlékezik:

„Állandóan az volt a probléma, hogy az eseményekről, amelyeket a Homérosz szervezett, nem tudnak az emberek. [...] És egyszer nyaraltunk; elég nagy társaság összejött Rab szigetén. [...] Köztük sokan voltak a Homérosznak a tagjai. Napozás, fürdés közben a Homéroszról rengeteg szó esett, és akkor beszélünk arról, hogy mit lehetne csinálni, hogy az információ eljusson az emberekhez. Akkor született az

⁷⁸ Légrády 1988. Ezt Takács Bencze Gábor is megerősíti egy, a *Homoszexualitás a sajtó tükrében. 1948(?)–1992* című kéziratában.

⁷⁹ HAK, Homérosz Egyesület iratai.

⁸⁰ Hanzli et al. (szerk.) 2015: 33–35. Az egyesület céljairól olvashatunk az 1988. február 15-én kelt alapító szándéklevélben, valamint az 1988. április 19-i dátummal ellátott első alapszabályban is. E dokumentumok három nagyobb csoportra osztják az egyesület tevékenységeit: szabadidős programok, szakemberek által vezetett kiscsoportos foglalkozások, valamint az AIDS elleni védekezéssel összefüggő programok szervezése. Lásd HAK, Homérosz Egyesület iratai. Láner Lászlónak egyébként egy másik emlékezése is fennmaradt a Homérosz Egyesületről, ami a *Mások* újság 1998. évi 6. számában olvasható (Láner 1998: 14–15).

⁸¹ Minderről Flecker István, a klub vezetője részletesen mesél (Hanzli et al. [szerk.] 2015: 191).

ötlet: kéne valami nyomtatott sajtót csinálni, először Budapesten terjeszteni, aztán vidéken, és abban mindenféle információ legyen. [...] Az első számunk még nagyon kezdetleges volt, mert még stenciligépen csináltuk a lakásban. [...] '89 decemberében jelent meg. Akkor volt az Ipoly moziban egy buli, oda vittük el ezt az első számot, és ott osztottuk szét. A második szám, azt hiszem, 1990. januárban volt, majd jöttek a választások, és '90 márciusában a választásra úgy készültünk, hogy próbáltunk a harmadik számba interjúkat készíteni a politikusokkal, hogy ki mit szól a melegséghez, és mit tesz a melegéért. Ez még mind szamizdat volt, tehát nem hivatalos folyóirat. Az történt, hogy azt mondtuk: vége, ennyi volt, ez így nem fog menni, mert stencilezve ezt nem lehet csinálni; leállunk. Igen ám, de volt egy postafiókunk már az első számnál, és egyszerűen dőltek a levelek.”⁸²

A legelső szamizdat szám (próbaszám) még *MÁS* címmel jelent meg, alcíme pedig a következő volt: *Homoszexuálisok lapja*. A nyolcoldalas, házilag sokszorosított fekete-fehér újság – fejléce tanúsága szerint – kulturális és egészségügyi témákkal, társkereséssel, utazási rovattal, levelezéssel és „Más-hírekkel” jelentkezett. Az első oldalon a következő sorokkal üdvözölték az olvasókat: „Szívből köszöntjük Önöket, sorstársainkat, az első magyarországi homoszexuális folyóirat megjelenése alkalmából. Már most az elején leszögezzük: a MÁS nem lesz pletykaújság. Mi komolyan szeretnénk szólni a lakosság 5–8 százalékát kitevő, vagyis több mint félmillió társunkhoz. Ettől az első számtól kezdve ezt a nagy létszámú kisebbséget kívánjuk informálni az őket, a minket érintő legfontosabb kérdésekről.”⁸³

A növekvő érdeklődésre való tekintettel a *Mások* 1991 áprilisától rendszeresen megjelenő, illetve hivatalos terjesztésű lap lett, s a kilencvenes évek meleg világának valóságos intézményévé, a korszak krónikásává vált.⁸⁴

* * *

A *Meleg férfiak, hideg diktatúrák* interjúiból is kitűnik, milyen kevés információval rendelkezünk a hazai LMBT kisebbség tagjainak történetével kapcsolatban. A kutatást megnehezíti az írott források csekély száma, illetve eddigi feltáratlan-sága, ezek hiányában pedig rendkívül nehéz rekonstruálni a vizsgált korszakot. A kötet elkészítésének fontos tanulsága, hogy szükség van még további interjúkra, azért is, hogy jobban sikerüljön feltérképezni az idősebb meleg férfiak

⁸² Hanzli et al. (szerk.) 2015: 38–39. A horvát (jugoszláv) tengerpart egyébként, ahol az ötlet megszületett, már a nyolcvanas években is népszerű ismerkedő hely volt a magyar melegek körében, különösen a Rab szigeti és a Dubrovnik környéki meleg nudista strandok. Ezekről Lánér Lászlón és Takács Bence Gáboron kívül több interjúalany, például Rakiás Ferenc is beszámol (Hanzli et al. [szerk.] 2015: 27–29, 153). A jugoszláviai nudista strandokról a *Vad-narancsok II.* című kötetben is szó esik (Géczi 1987: 60).

⁸³ *MÁS* 1989. december (HAK, Lambda Budapest iratai).

⁸⁴ A kezdetkor jelentős visszhangot keltett a lap indulása (*Beszélő* 1992. április 18.; Sükösd 1993; *Der Neue Pester Lloyd* 1994. november 30.). A *Mások* újság megalakulásáról, korai történetéről, jellegzetességeiről bővebben: Takács 1993: 114–121; Zalai 1994: 24–27.

azon csoportjait, akik sokkal kevésbé láthatóak, így például a vidékieket, az alacsonyabb társadalmi rétegekben élőket, valamint a rejtőzködőket. Ehhez hasznos eszköz lehet anonim interjúk készítése is.⁸⁵ És az idő sürget: lassan ugyanis eltávoznak azok a lehetséges emlékezők, akik a saját szemszögükből mutathatnák be a diktatúra időszakát.

FORRÁSOK

Háttér Archívum és Könyvtár (HAK)

Homérosz Egyesület iratai, 1988–1996.

Takács Bencze Gábor: *Homoszexualitás a sajtó tükrében. 1948(?)–1992*. Kézirat.

Lambda Budapest iratai, 1991–2008.

MÁS. *Homoszexuálisok lapja*. 1989. december (szamizdat próbaszám).

Borgos Anna (szerk.) 2011: *Eltitkolt évek. Tizenhat lesbikus életút*. Budapest.

Borsos, Sándor 1992: Hungarian Gays Stand Up to Police. With Unprecedented Public Support, Gays Win a Round in Budapest. *The Advocate* 602. 44–45.

Eröss László 1984: *Furcsa párok. A homoszexuálisok titkai nyomában*. Budapest.

Géczi János 1987: *Vadnarancsok II. Homoszexuálisok vallomásai (1980–81)*. Budapest.

(haller) 1992: Jog a magánélethez. Tilos a homoszexuálisok nyilvántartása. *Magyar Nemzet* 1992. január 23. 7.

Hanzli Péter – Halmai B. Gábor – Varga P. Ildikó – Seregély Ágnes – Gyárfás Judit – Nagy Sándor (szerk.) 2015: *Meleg férfiak, hideg diktatúrák. Életinterjúk*. Budapest.

Hirschler Imre 1958: *A nők védelmében*. Budapest.

Horváth Bence 2013: Horthy alatt virágzott a meleg Budapest. <http://444.hu/2013/05/30/aaa/> – utolsó letöltés: 2016. szeptember 19.

Láner László 1992: Köszönöm, jól vagyok. *Heti Világgazdaság* (14.) 7. (664.) 72.

Láner László 1998: A Mi történelmünk. *Mások* (8.) 6. 14–15.

Légrády Eszter 1988: Homoszexuálisok – országos egyesületben? Az elképzeléseket még finomítani kell. *Magyar Hírlap* 1988. január 16. 7.

Leszbikus herstory. <http://www.labrisz.hu/herstory> – utolsó letöltés: 2016. szeptember 19.

Meleg férfiak blog. <http://melegferfiak.blog.hu> – utolsó letöltés: 2016. szeptember 19.

(mén) 1992: Irány az illegaritás. *Magyar Narancs* (4.) 21. 17.

N. N. 1988: Homoszexuálisok Egyesülete. Várják az engedélyezést. *Délmagyarország* 1988. február 10. 4.

⁸⁵ Az MTA BTK Szociológiai Intézetében Takács Judit vezetésével jelenleg is folyó, *A homoszexualitás 20. századi társadalomtörténete az 1990 előtti Magyarországon* című, 105 414. számú OTKA-kutatás fontos adalékokkal szolgálhat a témához. A kutatás eddigi részeredményei napvilágot láttak különböző fórumokon (http://real.mtak.hu/26009/1/2015_Takacs_Csiszar_Fiulanyok-es-noimitatorok_HIK_Test_kotet.pdf; http://socio.hu/uploads/files/2016_2/takacs_proth.pdf; <http://abcug.hu/jokepu-rendorok-huztak-csobe-meleg-ferfiakat/> – utolsó letöltés: 2016. szeptember 16.)

- N. N. 1988: Lambda – Homérosz Egyesület. Az első közgyűlés. *Magyar Hírlap* 1988. május 4. 4.
- N. N. 1992: Nem adtuk át! A csatát megnyertük, de mi lesz a háborúval? *Mások* (2.) 2. 3–4.
- N. N. 1992: „Egyedül a hallgatás természetellenes” – idézetek a homoszexuálisok lapjából. *Beszélő* (3.) 16. 22.
- Rangos Katalin 1992: Interpelláció a homoszexuálisokért. *168 óra* (4.) 2. 28.
- Sombor Judit – Tuscher Tünde 1987: *Melegház*. Budapest.
- Stamford, John D. (ed.) 1979: *Spartacus. International Gay Guide*. Amsterdam.
- Stamford, John D. (ed.) 1984: *Spartacus. Guide for Gay Men*. Amsterdam.
- Szendei Ádám 1971: *Orvos a családban*. Budapest.
- T 1994: Das letzte Tabu. Umgang mit Homosexuellen in Ungarn – Masstab der Demokratie. *Der Neue Pester Lloyd* 1994. november 30. 9.
- Várkonyi Iván 1994: Homérosz jogai. *Griff* (2.) 12. 26.

Romsauer Lajos bejelenti a Homérosz megalakulását. 1988. <https://www.youtube.com/watch?v=CIDl3KA2fjU> – utolsó letöltés: 2016. szeptember 19.

Eltitkolt évek (r.: Takács Mária, 2009). http://film.indavideo.hu/video/f_eltitkolt_evek – utolsó letöltés: 2016. szeptember 19.

Meleg férfiak, hideg diktatúrák (r.: Takács Mária, 2015).

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Béres-Deák Rita 2010: „Anyu, Tina a szerelmed?” Gyermekek nevelő azonos nemű párok és az identitás vállalása. *Thalassa* (21.) 4. 85–97.
- Borgos Anna 2013: *Nemek között*. Budapest.
- Borgos Anna 2014: Eltitkolt évek – mozaikok a magyar lesbikus herstoryból. *Replika* (24.) 85–86. 123–146.
- Eszenyi Miklós 2006: „*Férfi a férfival, nő a nővel*”. *Homoszexualitás a történelemben, a társadalomban és a kultúrában*. Budapest.
- Gyáni Gábor 2007: Emlékezés és oral history. In: Bögre Zsuzsanna (szerk.): *Élettörténet a társadalomtudományokban. Szöveggyűjtemény*. Budapest, 155–160.
- Hanzli Péter 2011: Elhunyt Romsauer Lajos. frissmeleg.hu. http://frissmeleg.hatter.hu/2011-03-02/elhunyt_romsauer_lajos – utolsó letöltés: 2016. szeptember 19.
- Kurimay, Anita 2012: *Sex in the “Pearl of the Danube”: the History of Queer Life, Love, and its Regulation in Budapest, 1873–1941*. New Brunswick.
- Kurimay Anita 2015: Tormay Cécile: A „Nemzet Nagyasszonyának” kényelmetlen öröksége. *Socio.hu* 2015. 1. http://www.socio.hu/uploads/files/2015_1/kurimay.pdf – utolsó letöltés: 2016. szeptember 19.
- Sükösd Miklós 1993: Alternatív médiumok Magyarországon. A demokrácia szamizdatjai. *Magyar Narancs* (5.) 34. 18.

- Takács Judit 1993: Mások. A magyar homoszexuális szubkultúra lapja. *Mozgó Világ* (19.) 12. 114–121.
- Takács Judit 2008: Kertbeny Károly és a magánélet szabadsága. *Holmi* (20.) 12. 85–97.
- Takács Judit 2009: Homoszexualitás és a heteroszexuális társadalom a 19. század második felétől napjainkig. *Rubiconline*. (20.) 4. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/homoszexualitas_es_a_heteroszexualis_tarsadalom_a_19_szazad_masodik_feletol_napjainkig/ – utolsó letöltés: 2016. szeptember 19.
- Takács Judit – Csiszár Gábor 2014: Nemváltások és nemiszerep-áthágások reprezentációi *Az Estben* 1910 és 1939 között. *Replika* (24.) 85–86. 215–235.
- Takács Judit – P. Tóth Tamás 2016: Az „Idegbizottság” szerepe a homoszexualitás magyarországi dekriminalizációjában. *Socio.hu* (6.) 2. 226–242. http://socio.hu/uploads/files/2016_2/takacs_ptoth.pdf – utolsó letöltés: 2016. augusztus 10.
- Tóth László 1991: Egy „földalatti mozgalom” hanyatlása és felemelkedése. A magyarországi férfi homoszexualitás mint társadalmi jelenség. *Valóság* (36.) 9. 57–70.
- Zalai Ágnes 1994: „A buzitól a melegig”, avagy hogy vannak a magyar melegek? *Kritika* (23.) 9. 24–27.